

BİZANS VE SÂSÂNİLERDEKİ DİNİ BASKILARIN İLK DÖNEM İSLAM FETİHLERİNE ETKİLERİ

Osman GÜRBÜZ*

ÖZET

Hız. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde İslam fütuhâtı çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Araştırmacılar, elde ettikleri bulgulardan hareketle, bu dönemde fetihlerin bu denli hızlı olmasının askerî, siyasî, dinî ve ekonomik sebeplerinin yanında, Bizans ve İran imparatorluklarının kendi tebaasına yaptıkları zulümlerin de bu hızlı yayılmaya katkıda bulunduğu sonucuna varmışlardır. Bu baskı ve zulümlerin sonucu olarak insanlar adaletsizlik ve kötü muamele yapanlara karşı koymuşlardır. Baskıcılara karşı isyan edemeyen güçsüz ve zayıf insanlar ise en azından sessiz kalarak İslâm'ın yayılışına katkıda bulunmuşlardır. Tarihte yeter derecede örneklerine rastladığımız bu olguya aynı şekilde Mısır, Suriye ve İran'da da rastlanmaktadır. Biz bu makalemizde Müslüman olmayan yöneticilerin halklarına reva gördükleri zulüm ve baskının, İslâm'ın yayılışına katkıları üzerinde duracağız..

Anahtar Kelimeler: Dinî Baskı, Bizans, İran, İslâm, Fetihler.

ABSTRACT

The Effects of Religious Oppressions in Byzantine and Iran On The Early Islamic Conquests

During the period of Caliph Abubakr and Caliph Omar Islamic conquests expanded very rapidly. Researchers, based on the evidences, have concluded that in addition to military, political, religious and economic reasons, the oppression and cruelty of Byzantine and Persian emperors to their people contributed to this rapid expansion. As a result of the oppressions and cruelties the people rebelled against injustices and ill-treatments. The poor and the weak who did not rebel the oppressors contributed indirectly to expansion of Islam by remaining silent. There various examples of this phenomena in history as in Egypt, Syria and Iran. In this article we will focus on the contribution of the people oppressed by their rulers to the expansion of Islam.

Key Words: Religious Oppression, Byzantine, Iran, Islam, Conquests

1. Giriş

Hız. Ebu Bekir'in hilafetiyle birlikte ortaya çıkan dinden dönme ve yalancı peygamberler meselesi halledilir halledilmez İslam orduları istikametlerini Hıristiyan Bizans ve Mecusi İran

* *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fak.Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, e-mail: osmangurbuz@yahoo.com*

topraklarına yönelttiler. Henüz 634 gibi çok erken bir devirde Müslümanlar, kısa bir süre önce Bizans İmparatoru Herakleios'un İran'dan geri aldığı eyaletlerin büyük kısmını fazla zorlanmadan koparıp aldılar. 20 Ağustos 636 tarihinde Bizans mukavemetinin kırılıp Suriye'deki mücadelenin neticesini belirleyen Yermük savaşını kazanarak hatıralardan silinmesi mümkün olmayan muazzam bir zafere imza attılar. Artık korumazsız bir şekilde kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalan Suriye şehirleri fazla direnmeden yeni fatihlere teslim oldular. 638 yılında büyük devlet adamı Hz. Ömer'in Patrik Sophronios'un elinden Kudüsün anahtarını bizzat teslim almasıyla bölgenin fethi büyük ölçüde tamamlandı. Bundan kısa bir süre sonra, Bizansın en verimli eyaletlerinden Mısır Amr b. As komutasındaki kuvvetler tarafından İslam topraklarına katıldı.

Kuzeydoğu istikametinde ilerlemelerini sürdüren Müslüman birlikleri ise 633 yılında Fırat kıyısında korunaklı Sâsâni şehri Hire'yi alıp gözlerini ülkenin başşehri Ktesifon'a diktiler. Başkomutan Rüstem yönetiminde güçlü bir Sâsâni ordusu, ülkenin kalbi mesabesinde sayılan yönetim merkezinden düşman güçlerini uzak tutmak için Kadisiyyede karşılaşmayı uygun gördü. Fakat müthiş bir yenilgiye uğrayınca canından öldü ve Dicle'nin batı yakası Müslümanların ayağının altına serildi. 641 yılında geri kalan Sâsâni ordusuna ait birlikler yeniden derlenip toparlanıp ülkenin mâkus talihini değiştirmeye karar verdiler; fakat Nihavend'de yok edilerek son şanslarını da kaybettiler. Bundan sonra ciddi sayılabilecek bir direniş görülmeyen İran topraklarında yep yeni bir dönem başlamış oldu. Böylece Peygamberin vefatı üzerinden 10 yıl bile geçmeden Bizans iki kıymetli eyaletini kaybederken Sâsâni devleti tarihe karışmış oldu.

İslam fütuhatının yukarıda sözü edilen baş döndürücü sürati, büyüleyici parlaklığı ve hesapsız kazançları konuyla ilgilenen araştırmacıları asırların ötesinden bile hayrete düşürmüş ve şaşkınlıklarını ifadeden geri durmamışlardır. Bunlardan birisi şöyle demektedir: "Miladi IV. ve VII. Asırda Bizans İmparatorluğunun birçok olaylarla dolu olan tarihi, VII. Asır ortalarına doğru Asya'yı alt üst edecek gayet önemli bir takım hadiselerin çıkacağını haber veren hiçbir işaret ve belirti taşımaz. Dünya tarihinde müthiş bir amilin ortaya çıkacağını zan-

nettiren hiçbir belirti yoktur. Olaylar o kadar ani bir süratte gelişti ki, Bizanslılar Toros dağlarının ötesine atıldığı, Sâsâni varlığının tarihten silindiği halde muasırlar uğranılan bu felaketin tamiri mümkün olmayan bir özellik arz ettiğini bile anlamaya vakit bulamadılar.”¹

Bir diğer araştırmacı² ise aynı konuda şunları söylemektedir: “Miladi VII. asrın ikinci çeyreğinde biri kalkıp da, evvelce barbar ve pek az bilinen bir ülke olan Arabistan'dan bir takım ünvan ve nişanlardan hiç haberi olmayan, evvelce hiç rastlanılmamış bir kuvvetin çıkıp o devirde dünyanın en büyük iki devleti üzerine atılacağı ve on sene zarfında burnlardan birini tamamen yıkıp kendi ülkesine katacağı (İran Sâsâni İmparatorluğu) ve diğerini de en güzel en latif eyaletlerinden mahrum edeceği (Bizans İmparatorluğu) kehanetinde bulunacak olsaydı kendisi, şüphesiz aklını kaçırmış olmakla itham edilirdi. Amma gerçekte hadiseler bu yönde cereyan etmiştir. Hz. Peygamberin vefatını müteakip her şeyden mahrum Arabistan, sanki bir sihirli değnek ile işaret verilmişçesine adeta kahramanlar yatağı haline inkılap etmiştir: öyle ki bunların benzerlerini, ister nicelik ister nitelik açısından olsun bir başka ülkede bulmak hemen hemen imkansızdı.”

Konuyla ilgili incelemeler yapan ilim adamları bu ani gelişmelere dikkat çektikten sonra durumun analizine geçerek olayların sebeplerini açıklamaya koyulurlar. Bizans ve Sâsânilerin nesiller boyu devam eden savaşlarla yorgun ve mecalsiz düşmeleri, iyi yönetilmeyen ve ağır vergilerle ezilen her iki ülke vatandaşlarının devletlerine güven ve bağlılıklarının azalması, güneyden kuzeye akan Arap göçleriyle Suriye, Irak gibi bölgelerde demografik yapının fatihler lehine değişmesi, ganimet hususu, Arabistan coğrafyası, engin İslam inancının insanların ruhuna üflediği manevi güç, kuvvet ve heyecan, bütün bunlar ilk İslam ordularının kanatlanırcasına ilerleyişlerine yol açan faktörler olarak sayılır. Kaynaklarda ve araştırmalarda İslam fetihlerine katkıda bulunup yeni bölgelerin ele geçirilişini kolaylaştıran önemli bir amil ise, dinî zulüm, baskı ve anlaşmazlıklardır. İlk İslam fetihler döneminde gerek Bizans

¹ Leone, Caetani, İslam Tarihi, çev. Hüseyin Cahit, Tanin Matbaası, İstanbul 1924, I, 1.

² Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, çev. Salih Tuğ, Marmara İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, I, 219.

gerekse Sâsâni yönetimine tabi bölgelerde dini baskı ve hoşnutsuzluklar had safhadadır. Biz bu makalemizde ilk iki halife döneminde Şam (Suriye, Filistin, Ürdün, İsrail) Mısır ve İran'da halkın karşılaşmış olduğu dini zulüm ve baskıları ele alarak bu rahatsızlıkların İslam fetihlerine olan etkilerini araştırmaya çalışacağız. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için “dini zulüm ve baskı” ifadesinin kavramsal çerçevesini çizip kısaca benzer olgulara gösterilen reaksiyonlara bazı örnekler vereceğiz.

DİNİ ZULÜM KAVRAMININ ÇERÇEVESİ ve TEPKİLER

Dini zulüm ve baskı, farklı dine mensup devlet ve toplumları o toplum ve ülke içinde farklı dine inanmış insanları, bunlar arasında da o dinin prensiplerini farklı yorumlayan çeşitli ekolleri/akımları(mezhep, tarikat) zorla değiştirmek, dönüştürmek veya ortadan kaldırmak için girişilen psikolojik ve fiziksel tutum, davranış ve eylemlerin tümü olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihinin en sık karşılaşılan figürlerinden birisidir. Zira insan melek olmadığına göre zulüm ve baskıya yönelim, her an ondan beklenebilir. Kişi kötü düşünce, fenalığa eğilim ve huylarını her ne kadar din, eğitim, ahlak, kültür ve benzeri vasıtalarla iyileştirip belli bir olgunluğa ulaştırırsa bile, tırmanmış olduğu bu zirvelerden fenalığın dipsiz kuyularına insanı yuvarlayacak yeterince kaygan zemin ve kanallar mevcuttur. Ömürlerini tanrıya adanmış münzevi Hristiyan rahiplerinin inanın tarzı sebebiyle ayaklarının kaydığı nokta bunun en güzel örneğidir. Onlara göre “Hristiyanlığın asıl amacı ruhun ve insanlığın manevi kurtuluşudur ve bunun tek yolu da Hristiyanlıktır. Bu kurtuluşa gelmeyen kılıçla yola getirilecektir. Esasen kilise dışında kurtuluş olmayacağına göre dine girmeye zorlama/compelle intrare insanın en kutsal görevidir. Hakikati seven, yanılanları doğru yola girmeye zorlamalıdır, zorlamamak hakikate hıyanet olur. Hele ruhun kurtuluşu bahis konusu olan yerde bu zorlama en içten ilginin, en ateşli sevginin ifadesidir. Zor kullanmama yüzünden bütün bir topluluğun cehennemlik olmasındansa içlerinden bir kaçının acı çekmesi tabiidir.”³ İşte bu şekilde her mezhep kilisesi kendisini mutlak hakikatin tek temsilcisi sayıp ötekilerini heretik/rafizi

³ Saffet Köse, "Din Özgürlüğü ve Barış Yolunda İki Farklı Tecrübe", İslam Hukuku Araştırmalı Dergisi, Sayı 5, Konya 2005, s.19.

kabul ederse, kanlı mezhep kavgaları ve din savaşlarının yüz yıllarca sürmesini kim engelleyecektir. Ayrıca tarihte dini zulüm ve baskılara uğrayanların güç ve iktidar mevkiine ulaşınca kendilerine yapılanları unutarak başkalarına aynı muameleleri reva görmesi sıkça karşılaşılan bir manzaradır.

Hakim dinî anlayışın muhatap kabul etmeyip yok saydığı, alay, küçümseme, ekonomik ve sosyal imkanlardan yoksun bıraktığı, işkence, sürgün ve katliam gibi şiddete maruz kalan düşünce mazlumlarının zorla dönüştürülmesi gerçekleşmezse önlerinde üç alternatif kalmaktadır: 1. Karşı koymak. 2. Yapılanları acı da olsa sineye çekmek. 3. Yabancıları tercih ve işbirliği. Tarihte zulme uğrayanların ilk iki şıkkı benimsemesine tanık olduğumuz gibi, çok ağır ve tahammülü mümkün olmayan bir dereceye ulaşırsa üçüncü seçeneğin kullanması da az değildir. En azından inanç ve ibadetlere karşı kullanılan şiddetin fatihlerin işlerini kolaylaştırdığı kabule mazhar bir görüştür.⁴ Bu konuda yeterli örnek bulmakta zorlanmayız. Müslümanlar İspanya yarım adasını fethederlerken gösterdikleri çabukluk çok dikkat çekicidir. Ülkeyi yöneten Vizigotlarla yerli halk arasındaki mezhep farklılığı tarafların birbirlerini sapıklıkla suçlamaları, halkın Gotlar yönetimini nefret ve düşmanlıkla karşılamalarına yol açıyordu. Köle haline dönüştürülmüş bu insanlar, Müslümanlarca başlatılan fetih hareketinin başarıya ulaşması için bu yeni gelenlere el ve yardım ettikleri gibi, onlarla işbirliği de yapmışlardır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur.⁵ Ayrıca İspanya'daki Yahudilerin zor kullanılarak Hristiyan dinine sokulmaları için girişilen teşebbüsler 612 yılında çıkarılan ve Yahudilerin din değiştirmemesi halinde mal ve mülklerinin müsadere edileceği veya ülke dışına sürüleceklerini hükme bağlayan bir yönetmelikle bu girişimler doruğa ulaşmıştır. Bu durum İspanya şehirlerinin birbiri ardına Müslümanların eline geçmesinde, Hristiyanlar tarafından niçin Yahudilerin sorumlu tutulduklarının ve hıyanetle suçlandıklarını bize açıklamaktadır.⁶

⁴ Bkz. George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., 5. Baskı Ankara, 1999, s. 102, 103 vd; Hitti, *İslam Tarihi*, I, 215, 231; T. W. Arnold, *İntişar-i İslam Tarihi*, 2. Baskı, Ankara, 1982, s. 67, 68, 69, 70, 201, 202.

⁵ Hitti, *İslam Tarihi*, III, 784

⁶ Hitti, a.g.e, III, 784.

İşte bu Yahudiler kendilerini kurtaran Arapları koruyucu ve kurtarıcı olarak karşılamışlar ve ele geçirilecek şehirlerde Fatihler adına muhafız birlikler oluşturarak içinde buldukları şehirlerin kapılarını onlara açmışlardır.⁷ Ele aldığımız konu için daha aydınlatıcı bir örnek ise Fatih Sultan Mehmed'in Bosnayı Osmanlı topraklarına katmasının hemen öncesinde, orada yaşayan sapık bir Hristiyan tarikatına mensup Bogomillerin durumudur. Papa XXII, John Bosna kralına yazdığı mektupta, dinsiz Bogomillerin ortadan kaldırılmaları için engizisyon görevlisine prensin yardımcı olmasını istiyor ve bu sapıkların Hristiyan görünüp İblisin hilelerini kullanarak Katoliklerin zihinlerini ifsada çalıştıktıklarını belirtiyordu.⁸ XV. Asırda bunlara yapılan saldırı ve zulümler aşırı bir dereceye ulaştı. Yaklaşık 40 bin kadarı Bosna'dan kaçıp komşu ülkelere sığınırken kaçamayanlar zincire vurulup Roma'ya gönderilmişlerdi. Baskılardan bunalan Bogomiller, içinde buldukları feci durumdan kurtulmak için Türklerden yardım talebinde bulundular. 1463 yılında Sultan II. Mehmed Bosna'yı ele geçirdiği sırada kralın makamının bulunduğu Boboyaç şehrinin anahtarları Bogomillere mensup vali tarafından Türklere teslim edildi. Diğer şehir ve kaleler de buna uyarak bir hafta süresince yetmiş kadar kasaba padişahın hakimiyetine geçti.⁹ VIII. Ve XV. Asırda meydana gelen ve araştırmamıza ışık tutan bu iki olayı zikrettikten sonra şimdi asıl konumuzu oluşturan ilk İslam fetihlerinde gerçekleşen benzer durumları Suriye, Mısır ve Irak ölçeğinde incelemeye geçeceğiz.

2. İSLAM FETİHLERİ ESNASINDA SURIYE VE MISIRDA DİNİ YAPILANMA

SURIYE

Bilindiği gibi ilk İslam fetihleri döneminde Suriye ve Mısır, o zamanın en güçlü iki İmparatorluğundan birisi sayılan Bizans'a bağlı iki eyaleti oluşturmaktaydı. Roma ordusunun sel gibi kan döktüğü dinî mücadeleler, devletin doğu ve batı bölgeleri arasında aralıksız sürüp gitti. 381 yılında toplanan İstan-

⁷ Arnold, Tarih, s. 142; Ömer Faruk Yılmaz, Belgelerle Fatih Sultan Mehmet Han, Osmanlı Yayinevi, İstanbul 2000, s. 187; Bogomillik, MEB Türk Ansiklopedisi, VII, 165.

⁸ Arnold, Tarih, s. 201, 202.

⁹ Arnold, Tarih, s. 202.

bul ekümenik konsili doğru inanç/ortadoksluk'un zaferiyle sonuçlanıp İznik kararlarını kesin şekline kavuşturdu. İznik kararlarının ateşli taraftarı olan İmparator I. Theodosios gerek putperestleri gerekse farklı düşünen Hıristiyan mezheplerini acımasızca takibata uğrattı. Ortadoks Hıristiyanlık devletin resmi dini olarak tek başına kalırken bütün diğer inanç ve mezheplerin yaşama hakları ellerinden alındı.¹⁰

Miladi 532 yılında Jüstinyanus döneminde devletin din anlayışı ve kiliseye karşı ortaya çıkan hoşnutsuzluk hükümet aleyhine bir ayaklanmayla kendini göstermiş ve ancak 35 bin kişinin katledilmesiyle zorla bastırılabilmişti. Yeşiller ismini alan memnuniyetsizler grubu meydanlarda açıkça şöyle bağı- rıyorlardı: “Dünyadan adalet kaybolmuş, bir daha bulunamı- yor. Biz Yahudi olacağız yahut daha ehveni putperestliğe dö- neceğiz” Aradan yüz sene geçip VII. asrın ilk çeyreği bitmesine rağmen bu gibi şiddet ve protestoları davet eden rahatsızlık sebepleri kaybolmamıştı.¹¹ Ayrıca Kadıköy konsilinin aldığı kararların ortaya çıkardığı sonuç devletin merkezi ve doğu eyaletleri arasındaki uçurumu gittikçe derinleştirmektedir. Sadece Mısır değil Suriye de Monofizitliğe katılarak Kadıköy dogmasını reddetti. Diyofizit Bizans kilisesi ile Hıristiyan doğunun monofizit kiliseleri arasındaki ziddiyet bu andan itibaren Bi- zans devletinin kilise ve devlet siyaseti sorunlarından birisi ol- du. Monofizitlik Mısır ve Suriye'nin siyasi bağımsızlık gayretle- rinin bir ifadesi halini aldı.¹² İmparatorluğun başkentten uzak olan doğu eyaletlerindeki şehir ve kasabalar bu gibi resmi mezhepten olmayan farklı inanç sahipleri için emin bir sığınak oluşturmaktaydı. İşkenceye uğrayan dinsizlerle, diğer memnu- niyetsizler bu taraflara gelmişler, yüz sene önce Hıristiyanlığı başka bir mezheple değiştirmek isteyenlerin manevi torunları ar- tık İslam ordusunun gelmesin şiddetle arzu ediyorlardı.¹³ Bi- zans tarihinin en büyük hükümdarlarından olup devletin belini yeniden doğrultan Herakleios (610-641), 627 ve 628 yıllarında İran ordularını imha edencesine yere sarıp Suriye ve Mı- sır gibi daha önce imparatorluk topraklarını yeniden ülke sı-

¹⁰ Ostrogosky, Bizans, s. 49

¹¹ Arnold, Tarih , s. 85; Ostrogosky, Bizans, s. 54-55.

¹² Maurice Lonbard, İlk Zafer Yıllarında İslam, çev. Nezih Uzel, İstanbul 1983, s. 30; Ostrogosky, Bizans, s. 55

¹³ Arnold, Tarih, s. 85

nırlarına katarken bir kez daha monofizitlik sorunuyla yüz yüze geldi. Meselenin ciddiyetini kavrayıp bu yolda hayli gayret sarfeden patrik Sergious'un çabaları, devletin doğu eyaletleri içinde beliren Khristos içinde yalnız bir enerji bulunduğu hakkındaki doktrinde bir destek buldu. Khristos'un iki tabiatına karşın yalnız bir etkinlik tarzının varlığını kabul etmek, Kadıköy inancıyla monofizitlik arasındaki uçuruma bir köprü kurabilecek gibi görünüyordu. Devlet merkezi ile doğunun monofizit ahalisi arasındaki inanç mücadelesi İran istilasını oldukça kolaylaştırmıştı. İşin siyasi boyutu bizzat Herakleios'u da monoenergetismus akımına dâhil etti. Başlangıçta çok şey vaat eder gibi görünen birleşme çabaları ilgileri hayal kırıklığına uğratmakta gecikmedi, diğer anlaşma gayretleri gibi bu da ancak yeni anlaşmazlıklar doğurdu ve bu suretle karışıklığı büsbütün arttırıp Arap fethine en büyük yardımını sağlamış oldu.¹⁴

Üstelik, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olan Herakleios bu çalışmalarıyla imparatorluk sınırları içerisinde bulunan Ortadoksların öyle bir nefretini kazandı ki monofizit teoriyi kendilerine zorla kabul ettireceklerine inandıkları bu adama dinsiz gözıyla baktılar. Hatta hadiselerden altı asır sonra söz konusu girişimleri değerlendiren Antakya Yakubi patriği Mihail, Herakleios'un zulümlerine atıfta bulunarak her şeye rağmen bölgenin Müslümanlar tarafından fethinin Cenabı Hakkın kendilerine bir inayeti olduğunu şöyle ifade ediyordu: "...İşte bundan dolayıdır ki, her şeye kadir olan, fanilerin kurdukları imparatorlukları istediği şekilde değişikliklere uğratan ve onları istediğine veren, düşkünü en üste çıkararak ve hakim oldukları ülkelerin her tarafından kiliselerimizi yağma ederek bizi merhametsizce suçlayan Romalıların, kötülüklerine tanık bulunan Cenabı Hakkın intikamı, güney tarafından İsmailin oğullarını, Romalıların ellerinden bizi kurtarmak için getirmiş oldu. Gerçekte bizim bundan bazı zararlarımız oldu. Katolik kiliselerini bizden alıp Kildanilere verdiler. Çünkü şehirler kendilerine teslim olduğu zaman çeşitli mezhep mensuplarının hangilerinin ellerinde bulunuyorlarsa onlara bıraktılar. İşte öyle bir sırada idi ki, Emassa ve Harran'daki büyük kiliseler elimizden çıktı. Bununla beraber Romalıların zulümlerinden

¹⁴ Ostrogosky, Bizans, s. 101, 102.

kötülüklerinden ve bize karşı yapmış oldukları gaddarca muamelelerden kurtulmak az bir fayda değildi.”¹⁵

Bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlık ve çekişmeler yalnız Hıristiyanlık mezhepleri arasında sürüp gitmiyor, benzer rahatsızlıklar Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında da yaşanıyor. Suriyeli Yahudilerin büyük kısmına Hıristiyan Bizans İmparatorluğu tarafından uzun süre zulmedilmişti ve onlar da Sâsânî fethine faal biçimde yardım etmişlerdi.¹⁶ 614 yılında İranlılar mukaddes Kudüs şehrini üç haftalık bir muhasaradan sonra ele geçirince zapt edilen şehirde günlerce katliamlar ve yangınlar devam etti. Büyük Konstantinos tarafından inşa ettirilen Kutsal Mezar kilisesi harap olmuş, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş olduğu haç da galiplerin eline geçmiş ve Hıristiyanların maneviyatına indirilen bir darbe olarak Ktesiphon'a götürülmüştü. Bütün bu fenalıkların gerçekleşmesinde İranlıların en dikkate şayan yardımcıları Yahudilerdi. Herakleios muzaffer İran zaferinin hemen peşinden Kudüs'e doğru yönelince Taberiyye yakınlarında çevredeki şehir ve kasabalarda oturan Yahudiler onu hediyelerle karşılayarak kendisinden eman istediler ve yazılı bir belge ile arzularına kavuştular. Ancak Kudüs'e girişinde Hıristiyanlar tarafından mumlar ve tütsülerle karışlanan İmparator Farıslıların tahribatı ve yakıp yıktıkları için çok üzüldü. Bu sırada kendisine bütün bu faciyanın işlenmesinde İranlıların yardımcısının Yahudiler olduğu, onların Farıslardan daha fazla katliam yapıp çevreyi tahrip ettikleri haber verilince, peki benden ne istiyorsunuz dedi. Onlar, Yahudilerin öldürülmesinin kendilerini sevindireceğini, çünkü Kudüs ve çevresinde aykırı bir toplum istemediklerini aksi halde Farıslara yardım ettikleri gibi başka düşmanlara da yardım edeceklerini söylediler.¹⁷ İmparator: “Onlara ahd ve eman verdiğini bundan dolayı böyle bir işe girişemeyeceğini, onları öldürdüğü takdirde verdiği sözden dönmüş olacağını, bunun bir yönetici için utanılacak bir davranış olacağını artık Yahudi olmayan diğer insanların da kendisinin vereceği sözlere güvenemeyeceklerini ve bunun İsa Mesih yanında dehşetli bir

¹⁵ Arnold, Tarih, s. 68.

¹⁶ Marshall G. S. Hodgson, İslamın Serüveni, çev. İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1993, I, 144

¹⁷ Sa'id İbni Batrik, Kitabu't-Tarihi'l-Mecmu'u 'ala't-Tahkik ve't-Tasdik ve't-Tasdik ekinde Yahya b. Sa'ad el-Antaki'nin Tarihi, Beyrut, 1939, s. 5.

günah ve yaman bir hata olacağını belirtince, onlar: “İsa Mesih senin yaptıklarının günahların için bağış, hataların için kefareti olduğunu bilir; insanlar seni mazur görürler; Çünkü sen daha önce onların Hristiyanlara yaptıklarını ve kiliseleri tahrip ettiklerini bilmiyordun, onlar hileyle hediyeler sunup senden ahit-nameyi aldılar. Senin onları öldürmen onlar için tanrıya sunmuş olduğun kurban olacaktır. Biz senin günahlarını yüklenip onların kefareti için gayret göstereceğiz. Bunun üzerine Herakleios Kudüs ve Celil'de yakalayabildiği sayısız Yahudiyi katletti. Onlardan bazıları gizlendi; bazıları vadi ve çölle sığındı; bir kısmı da Mısır'a kaçtı.¹⁸ Yahudiler bu olayların acısını henüz üzerlerinden atmadan 632 yılında Herakleios'un çıkardığı yeni bir emirle iyice perişan oldular. İmparatorluk dahilindeki bütün dindaşlarının Hristiyanlığa döndürülmesinin istenmesi üzerine bir çoğu önce Urfa'ya sonra da Sâsânî topraklarına sığınmak zorunda kaldı.¹⁹ Suriye'nin fethi esnasında Bizansla Yahudiler arasındaki karşılıklı nefret doruk noktasına ulaşmıştı. Çünkü onlar sapkın doğu kilisesi mensuplarıyla kıyaslanamayacak zulüm ve işkenceler görüyorlardı.²⁰ Yine M. Gaster, Suriye'de Yahudi inancını kabul etmekle birlikte peygamberlerini reddeden Samirilerin, Filistin'in Araplar tarafından fethini sevinçle karşılamış olabileceklerini çünkü bunun kendilerini Kilisenin ve Bizans hükümdarlarını zorba ve kindar takibinden kurtardığını yazar.²¹ Yahudilerin, Hristiyan inanç sahiplerini dinlerinden dönmeleri için büyük hendeklerde ateş yakıp içlerine atmalarının hatırasını ise Kur'an bize ulaştırır.²² Burada şu hususun da altını çizmemiz gerekir ki Bizans'ın merkezi mezhebi Ortadoksluğun heretik (Rafizi) saydığı Yakubi, Süryani, Nesturi, ve Ermeni kiliseleri arasında da birlikten ziyade anlaşmazlık ve kavgalar hüküm sürmekteydi.²³ Aynı zamanda Herakleios'un savaşları süresince kendi hazinesinin bir bölümünün kullanılmasına izin vermiş olan emperyal Rum kilisesi, verdiklerini geri almak için, görülmemiş oranda ağır

¹⁸ Sa'îd İbn Batrik, Tarih, s. 5/6.

¹⁹ Nuh Arslantaş, Emeviler Döneminde Yahudiler, İstanbul 2005, s. 48.

²⁰ Mustafa Fayda, Halid b. Velid, İstanbul, 1990, s. 309.

²¹ M. Gaster, "Samiriler, İstanbul, 1993, X, 150.

²² Buruç, 85:1-10.

²³ Mehmet Aydın, "Nesturilik" Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Konya, 2005, s. 550-551.

bir verginin yeniden ve zorla ödenmesinin istedi.²⁴ Hem ortadoks hem diğer inanç sahiplerinin rahatsızlığı bu uygulamayla büsbütün artarak doruk noktasına ulaştı.

Belazuri'nin belirttiğine göre,²⁵ henüz İslam orduları ve Bizans kuvvetleri arasında nihai üstünlüğü belirleyen Yermuk savaşına girilmeden önce Humus halkının Müslümanlara karşı takındığı tavır, onların Bizanslara ve Fatihlere karşı duygularını net bir biçimde gözler önüne sermektedir. “Herakleios, Müslümanlara karşı asker toplayıp Müslümanların bu ordunun Yermuk savaşı için üzerlerine geldiğini öğrenince, Humus halkından dana önce almış oldukları cizye vergisini iade ettiler ve şunları söylediler: “Bu savaşla meşguliyetimizden dolayı sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız; güvenliğiniz kendinize aittir.” Bu sözler üzerine Humus halkı şöyle söylediler: “Sizlerin yönetim ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bize daha iyidir. Bizler Herakleios'un ordularını valinizle birlikte şehirden kovacağız” orada bulunan Yahudiler ayağa kalkarak: “Tevrat üzerine yemin olsun ki Herakleios'un komutanı bizi yenip yok etmeden Humus şehrine giremeyecektir” dediler ve şehrin kapılarını kapatıp orayı korudular. Aynı haberin devamında Belazuri, konumuz açısından çok daha önemli bir kayıt düşerek, Müslümanlarla anlaşma yapan diğer şehirlerin Hıristiyan ve Yahudilerinin de aynı şekilde hareket edip şunları söylediğini ifade eder: “Eğer Bizanslılar ve onlara bağlı olanlar, Müslümanlara üstün gelirlirse, bizler daha önceki berbat duruma döneriz; biz Müslümanlardan bir kişi de kalsa, onlara verdiğimiz söze bağlı kalacağız.”²⁶ Kısa bir süre sonra İslam orduları başkomutanlığına getirilecek olan Ebu Ubeyde b. Cerrah birliklerinin başında, Ürdün'ün doğusunda yer alıp bölgenin ulaşımını kontrol eden Fihl (Pelle)'de karargâhını kurunca şehrin Hıristiyan halkı kendisine yazdıkları bir mektupta şöyle diyordu:

“Ey Müslümanlar! Bizanslılar bizim dinimizde bulunmakla birlikte sizi onlara tercih ederiz. Çünkü siz bize karşı verdiğimiz sözü, sadakat göstererek tutunuz. Bize daha merhametli davranır, adaletsizlikten sakınırsınız. Sizin yönetimiz onlarınkin-

²⁴ Hodgson, İslam, I, 144

²⁵ El-Belazuri, Ebu'l-Abbas b. Yahya b. Cabir, Fütühu'l-Buldan, neşr. Abdullah Enis et-Tabba, Beyrut, 1407/1987, s. 187)

²⁶ Belazuri, Fütüh, s. 187

den elbette daha iyidir. Onlar bizim mallarımızı aldılar ve evlerimizimize el koydular.”²⁷

Suriye'nin en eski ve en güzel şehri Dımaşk'ın fethinde ise Başpapazın Bizanlılara karşı Müslümanlarla anlaşıp onlara yardımcı olduğunu ve yol gösterdiğini, Belâzûrî bize ifade etmektedir.²⁸ Said b. Batrik ise Dımaşk şehrinin Suriyeli valisi Sergios Mansur'un şehre yardım için gönderilen Bizans kuvvetlerini hileyle aldatarak tuzağa düşürdüğünü bu sebeple şehri korumaya gelen yardımcı kuvvetlerin daha işin başında yenilerek kaçtıkların ve Dımaşk'a giden yolda Müslümanların önünde hiçbir engelin kalmadığını söyler.²⁹

Dımaşk şehri Müslümanlara teslim olunca, Suriye'nin diğer şehirleri ona uymakta gecikmediler. Bir şehir diğer şehrin anlaşma şartlarıyla Müslümanlara teslim oluyordu. Hatta daha ileri giderek Müslümanlar birliklerini defler çalarak karşıyorlardı. Ebu Ubeyde hem Şeyzer halkı hem de Ma'arratunuman ahalisi tarafından böyle karşılanmıştı.³⁰ Kaynaklar Hz. Ömer'in Suriye'ye gelişinde Ezri'at halkından bazılarının halifeyi ellerinde kılıçları ve çiçekleriyle oynayarak karşıladıklarını, bundan pek hoşlanmayan ünlü devlet adamının, onlara engel olmalarını istemesi üzerine Ebu Ubeyde b. Cerrah'in bunun onların adetleri olduğunu söylemesi üzerine iş tatlıya bağlandı.³¹ Müslümanların Yermuk'ta Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattıp muzaffer olmasından sonra ise, şehirler bir bir kapılarını açıp davul zurnayla fatihleri karşıladılar ve cizyelerini ödediler. Bir süre direnmeyi sürdüren Kudüs patriği Saphronios sonunda Şam'ın şartlarıyla şehri teslim etti. Böylece 633-639 yılları arasında Suriye bölgenin fethi neredeyse tamamlandı. Arnold'un dediği gibi, Dinsiz bir imparator tarafından yapılan dini baskıların dehşeti, İslamın müsaade vaatlerini, Roma İmparatorluğuna ve Hıristiyan hakimiyetine bağlı kalmaktan daha çekici bir hale getirdi ve ilk fetihlerle ortaya çıkan telaş kaybolduktan sonra fatihler lehinde derin bir hissiyat değişikliği meydana geldi.³²

²⁷ Arnold, Tarih, s. 68

²⁸ Belazuri, Fütüh., s. 166.

²⁹ Said b. Batrik, Tarih, s. 14-16.

³⁰ Belazuri, Fütüh, s. 179

³¹ Belazuri, Fütüh, s. 190

³² Arnold, Tarih, s. 69

MISIR

Mısır, stratejik konumu, bereketli Nil vadisi, tarihi, kültürel ve askeri öneme sahip göz kamaştırıcı başşehri İskenderiye nedeniyle her zaman fatihlerin dikkatini üzerine toplamıştır. Burası, Müslümanların Bizans'ın bu kıymetli eyaletini ele geçirmeden öne Kıpti veya Kopt denilen yerli halkıyla meskundü. Koptlar Yakubi mezhebine mensup olup Bizans'ın resmi kilisesiyle daimi bir anlaşmazlık içindeydiler. Zaten İskenderiye kilisesi, Hıristiyanlığın kavga ve anlaşmazlıklarla dolu tarihi içerisinde hep söz sahibi olabilmiş, büyük dini merkezlerden biriydi. Yönetim merkezi olan bu parıltılı şehir aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olup çok sayıda Yahudiyi de barındırıyordu.³³ Ta Firavunlar devrine kadar inen ilişkileri hatırlayacak olursak Mısır'ın diğer yerleşim birimlerinde de Yahudilerin varlığın hesaba katmak durumundayız.

Hız. Ömer'in hilafeti zamanında Mısır'ın fethine girişen (639) ünlü sahabe Amr İbnu'l-As iki üç yıl gibi kısa bir sürede koca bir eyaletin fethini tamamladı. Yer yer uzayıp giden kuşatmalar, teslim olmamakta ayak direyen müstahkem kalelerin varlığına rağmen gerek Sa'id bölgesinde gerekse Nil deltasındaki şehir ve kasabaların çoğu birbiri ardından benzer anlaşmalarla Müslümanların yönetimine girdi.³⁴

Müslümanların bu süratli başarılarında sadece Bizans'ın zalimane yönetimin değil inançları sebebiyle onlardan duydukları tiksintinin de payı büyüktü. Mısır yerlileri olan Koptların büyük çoğunluğunu oluşturan Yakubilik, Ortadokslar tarafından onurları yerlerde sürünecek ölçüde kaba ve sert uygulamalara maruz bırakılmıştı. Bunların bir kısmı işkencelere uğratılmış, bir kısmı değişik şekillerde katledilmiş, bu acıklı durumdan kurtulma için ya patriklerinin arkasına düşerek kendi ülkelerini terk etmişler veya inançların habis bir ur gibi içlerinde saklı tutmaya mecbur kalmışlardır.³⁵ İstanbul ile doğu eyaletleri arasında bir türlü ortadan kaldırılamayan dini anlaşmazlıkların oluşturduğu kin duvarından Mısır'ın da yeterin-

³³ İbn Abdî'l-Hakem, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed (öl. 870), Fütuhu Mısır ve Ahbâruhâ, Neşr., Muhammed el-Haceri, Beyrut, 1996, s. 106-167; Sa'id b. Batrik, Tarih, s. 26; Lombard, Zafer, s. 30.

³⁴ Belazuri, Fütüh, s. 304.

³⁵ Arnold, Tarih, s. 113

ce payını almış olması, Koptların devletten ayrılma gayretlerini artırmış, böylece fatihlerin işini kolaylaştırmak hususunda ellerinden geleni yapmıştır.³⁶ Hem yöneticilerinden gördükleri zulüm hem mezhep ayrılıklarından çektikleri rahatsızlık her geçen gün daha da artmaktaydı. Buna kendi mezheplerinin karmaşık ve anlaşılması güç inanç esasları da eklenince, onların Müslümanların saf inanç ve sade yaşantılarına gıptayla bakmaları daha iyi anlaşılır. Nitekim Mukavkıs'ın Müslümanalara elçi olarak gönderdiği kişiler gözlem ve duyularını şöyle anlatıyorlardı:

“Öyle kimselerle karşılaştık ki bunların her biri tarafından ölüm, hayattan üstün tutuluyor, alçak gönüllülük şaşaa ve debdebeye tercih ediliyor ve hiç birinin gözünde bu dünya en ufak bir çekicilik taşıymıyordu. Daima yere oturuyorlar ve çökmek suretiyle pek az bir şey yiyorlardı. Emirleri onların herhangi birisinden farksızdı: Alt üstten ayırt edilemez, efendi köleden fark olunamazdı. Namaz saati gelip çattığında kimse kendini bundan geri tutmaz ve her kes el, yüz ve ayakların yıkayarak alçak gönüllülükle ibadetini yerine getirirdi.”

Suriye'de olduğu gibi Mısır'da da, İmparator Herakleios, Monotelit doktrinini zor kullanarak kabul ettirmek istemişti. Bunun için gönülsüz de olsa, İslam kaynaklarının Mukavkıs diye tanıdıkları Cyrus'u seçmişti. Monotelit doktrininin benimsenmesi için Koptik kilise yetkilileri üzerine bitip tükenmek bilmeyen zulümler uygulanmıştı. Kopt din adamları sınıfı ve Yakubi halkın Monofizit oldukları için maruz kaldığı baskılar Bizans'a öfke ve nefret olarak geri dönmüştü. İskendiye'deki piskoposlar tarafından fatihlere hiçbir türlü direniş gösterilmemesi şeklindeki tavsiye, dayanılmaz baskılardan kurtuluş için bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilirdi. Daha önce Ravza adasında Müslüman elçilik heyetiyle görüşüp cizye vergisini ödemek üzere anlaşma yapan Mukavkıs, Herakleios'un gazabına uğrayarak sürgüne gönderilmişti. III. Kostantinos'un (641-668) iktidara gelişiyle Mukavkıs Mısır piskoposluğuna yeniden döndü. Mukavkıs kendine önceki yöneticiler gibi Eyaletin hem din hem devlet işlerini beraberce yürütüyordu. Her ne kadar Ostrogosky, Mukavkıs'ın Araplara karşı mücadeleye devamı ümitsiz sayan yeni hükümetin emriyle barış görüşme-

³⁶ Ostrogosky, Bizans, s. 103.

lerine başladığını söylese de onun kendi anıdan hareket edip ülkeyi bundan sonra Müslümanlar adına yönetme arzusu, kaynaklarda belirtilmektedir.³⁷ 644 yılında Mısır fatihi Amr b. As'ın görevinden azledilmesini fırsat bilen Bizanslılar, İskenderiyedeki askeri kuvvetlerin tamamını kılıçtan geçirerek şehri geri aldılar. Çok geçmeden tekrar görev başına çağrılan Amr, Manuel komutasındaki kuvvetleri yenip 646 yazında tekrar İskenderiyyeye girdi. İskenderiyyenin Kopt halkı başlarında Monofizit patrik Benyamin olduğu halde kendi istekleriyle Müslümanlara itaat arz eder ve bu itaatin bütün formaliteleleriyle, Müslüman boyunduruğunu Bizans boyunduruğuna tercih ettiğini bir daha belirtmek suretiyle bir antlaşmayı imzalandılar.³⁸ Yahudilere gelince Herakleios'un Yahudilere vaftizi zorunlu kılışı³⁹ ve Mısır topraklarında yakışan Yahudilere reva görülen dinî baskıların onlarda meydana getirdiği memnuniyetsizlik, ister istemez bölgenin Müslümanlarca fethini kolaylaştırdı.⁴⁰

Nasıl Suriye ve Mısır monofizitlerinin Bizansla inanç uyuşmazlıkları, doğu eyaletlerinin Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmışsa, İrandaki dini baskı ve zulümler de bütün ülke topraklarını aynı akibete uğramakla tehdit ediyordu.

İRAN

637 yılında Kadisiyye'deki İran kuvvetlerinin yenilişi ve panik halinde dağılmalarından kısa bir süre sonra, Sad b. Ebi Vakkas komutasındaki İslam orduları İran'ın başşehri Ktesifon (Medain)a girdi. 641 yılında Nihavend'de yapılan savaşın İmparator Yezdecird ordusunun son kalıntıları da yok edildi. Böylece on yıllık bir zaman içerisinde koca bir ülke Müslümanların eline geçerken on iki asırlık bir imparatorluk son bulmuş oluyordu. Sâsâni imparatorluğu toprakları üzerine çok çeşitli inanç ve mezhepler yaşamakta olup bunlar arasında resmi mezhep Mazdeizm (Mazdeklik)in yanı sıra Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık ve Yahudilik daha çok göze çarpmaktaydı.

³⁷ Belazuri, Fütüh, s. 302; Sa'id b. Batrik, Tarih, s. 22-24.

³⁸ Ostrogosky, Bizans, s. 107-108.

³⁹ Eyüp Baş, İslam İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri, İstanbul 2004, s. 22.

⁴⁰ Casim Avcı, "Mısır", DİA, XXIX, 558.

Mazdeizm'e Sâsânî hükümdarı II. Behram (275-292) yönetiminin son zamanlarında, imparatorluk üzerine, teşkilatlanma imkanı tanınmış ve muhalflerine eziyet etmesine izin verilmişti. Sâsânî gücü ve kültürel ihtişamının zirveye çıktığı Nüşirevân (531-573) döneminde ise Zerdüştcü ortadoksiye aykırı bütün düşünce ve hareketler şiddetle ezildi.⁴¹ Zaten resmi devlet dini olan Zerdüşt din adamlarının inanç ve davranışlarının, yöneticiler tarafından benimsenmesi, halkın onlar hakkındaki sempatilerinin kaybolmasına sebep olmuştu.⁴² Çünkü ülkede mevcut dini hareketlerin temsilcileri birbirleriyle yarış edercesine Sâsânî imparatorluğunun desteğini kazanmayı umuyorlardı. Fakat resmi Mazdeizm (Zerdüştlük) açıkça kurulduktan sonra resmen tanınmamış diğer dini topluluklar ya aşağı bir duruma getirildi ya da kendilerine hiç müsamaha gösterilmedi. Zerdüşt rahiplerini devlet işleri üzerindeki büyük nüfuzu, hükümdarların özel toplantılarında onlara eşlik etmeleri, diğer inanç sahipleri üzerindeki baskıyı kolaylaştırıyor ve ister istemez resmi mezhep sahiplerine karşı şiddetli bir öfkeye sebep oluyordu. Bu durum İslam hâkimiyetinin bir kurtuluş ümidi haline gelmesini sağlıyordu.⁴³ Üstelik Müslümanların aldıkları cizye ve haraç vergisine karşılık, bütün din ve inanç sahipleri askerlikten muaf tutup, özgür bir ortam içerisinde rahatça nefes alabilmelerine yardımcı olması kendileri lehine sempatiyi iyice artırıyordu.

İranlıların önemli bir kısmını oluşturan Maniheistler⁴⁴ Babil şehrini kutsal kabul ettikleri için sürekli oraya yerleşmek

⁴¹ Hodgson, İslamın Serüveni, I, 61.

⁴² Arnold, Tarih, s. 209

⁴³ Arnold, Tarih, s. 209.

⁴⁴ "Farsların sahip olduğu gnostik dinlerden Mahiheizm, ruh göçü (tenasuh) ilkesini kabul eder ve insanların temizleninceye kadar ruh göçü sürecinde tekrar tekrar beden değiştirdiğini söyler. Budha, Zerdüşt ve Hz. İsa da dahil bir çok tarihsel şahsiyeti kurtarıcı olarak gören Maniehistlerce son kurtarıcı Manidir. Mani ölüm sonrası doğrudan ışık alemine gitmemiş ayda yerleşerek yeryüzündeki son ışık ruhu kurtarıncaya kadar orada görevini sürdürmektedir. Aydınlık ve karanlık tanrısına inanmakta olan Mahiheistler, hakim ve fail-ımutlak tanrının nur olduğuna inanmaktadırlar. Maniheizme göre insanın kurtuluşu ancak Gnos yani bilgi ve Batını aydınlık ile mümkündür. Maniheizm, iyilik ve kötülük arasında sürekli bir savaşın bulunduğu iyilik, nur ve ruhun bir tarafta, kötülük, cisim ve karanlığın diğer tarafta olduğunu evrenin iyilik ve kötülükten oluştuğu gibi insanın da cisim ve ruhtan oluştuğunu ve bunların arasında sürekli bir mücadele olduğunu iddia eder.

istiyorlardı. Ancak Babil, İslam öncesinde Maniheizmi sapık olarak gören Mazdeistlerin kontrolünde bulunduğu için bu din mensupları koğuşturuluyor ve katliama maruz bırakılıyordu. Bu nedenle Maniheiztler, özleminin duydukları mukaddes şehirlerine yerleşmek bir yana ülkenin değişik yerlerine dağılmak zorunda kalmışlardı. Baskı ve zulümler onlara gerçek inançlarını saklayarak takiyye prensibini benimsemelerine sebep olmuştu. Hıristiyanların arasında Hıristiyan, Mecusilerin yaşadıkları yerlerde Mecusi, Budistlerin içindeyse Budist görünmeye çalışıyorlardı. Bu zor şartlar altında İslam'ın İran topraklarını fethetmesine en fazla sevenler Maniheiztlerdi. Zira İslami dönemde inançlarını açığa vurdukları gibi Babil'e de serbestçe dönebildiler. Sâsânilerden gördükleri zulmü, Müslümanlardan görmediler. Zira İslam, bölgede var olan farklı İran dinlerini tek din, yani Mecusilik olarak gördüğünden bunların hepsini Ehli Kitap statüsüne koyarak aynı muameleye tabi tuttu. Maniheiztlerin bu dönemde en rahat yaşama imkanlarına sahip oldukları söylenir.⁴⁵

Sâsânî imparatorluğu sınırları içerisinde Hıristiyanların büyük çoğunluğunu Nesturi diye adlandırılan, Ortadoks ve Katoliklerce sapkın sayılan ve 431 yılında yapılan Efes konsilinde afroz edilen Nestorius'un taraftarları oluşturuyordu.⁴⁶ Bilindiği gibi bunlar Roma İmparatorluğu tarafından sürgün edilmişler ve gelip Sâsânî topraklarına yerleşmişlerdi.⁴⁷ Önceleri Sâsânîler, Bizansa yönelik politikalarının bir sonucu olarak onlara kucak açmışlar ve desteklemişlerdi. Medain'in bunların yönetim merkezi olmasına karar verilerek hem bu mezhebe inananların kontrolü sağlanmış oldu hem de Bizansa yönelik hareketlerde bunlardan yararlanılmaktaydı. V. Yüzyılda Nesturi piskoposu Barsama, Ortadokslara baskı yapması için İran hükümdarını ikna etmiş, bu amacına ulaşmak için değişik argümanlar kullanarak istediğini elde etmişti. Bu yüzden yapılan katliamlarda sadece 7800 din adamının yok edildiği belirtil-

⁴⁵ M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 162-163.

⁴⁶ Daha fazla bilgi için Bkz. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler sözlüğü*, s. 459-553.

⁴⁷ Hatta bu baskılar sonucu çalıştığımız dönemde Nesturilerin bir kısmı Orta Asya ve Çin'e kadar uzanmışlardı. Bkz. Baki Adam, "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 363.

mektedir.⁴⁸ Herakleios'un İran seferi esnasında yine II. Hüsrev tarafından Ortadokslara çeşitli zulümler yapılmıştı. Bu kez Sâsânî hükümdarını ortadokslara karşı kışkırtan Yakubi bir Hristiyan idi. Her iki örnekten anlaşılabilirdiği kadarıyla Ortadoksların Bizans'ın desteğini arkasına alarak Yakubi ve Nesturilere karşı kullanmış oldukları şiddet, baskı ve yıldırımlar uygun fırsatları bulunca arkasına İran'ı alan doğu kiliseleri mensupları tarafından aynıyla tekrar kendilerine yöneltiliyordu. Anlaşmazlık ve çekişme burada kendisine bir sınır çizmeyip Nesturi ve Yakubiler de kendi aralarında şiddetli kavgalara tutuşmuşlardı. İlahiyatın girift ve aşkın meselelerine dalan din adamlarının, bir mezhepte olsa bile düşmanlıkları bitip tükenmek bilmiyordu. Uzayıp giden bu kavgalar, kendisi gibi inanmayan rakip şahıs ve grupları, başka din mensuplarının boyunduruğu altında görmek isteyecek kadar çılgırından çıkmıştı. Yıldız kültüne inanan Keldani, Asuri, Babilli ve Aramilerin hepsine birden Nabti denilmesi veya bir başka rivayete göre bunların hepsinin evlerinde kendi dillerini konuşan Nesturiler olarak değerlendirmesi,⁴⁹ inançlar konusunda bölünmüşlüğü ve anlaşmazlıkların boyutlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ünlü Babil sürgünü ve Bizans'ın Kudüs'e saldırısı esnasında Fars'ların egemen olduğu bölgelere yerleşen Yahudilerin, yukarda bahsedilen benzer zulüm ve baskılara maruz kaldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Böylece biz, Sâsânî güçlerinin İslam orduları karşısında yenilmelerinden sonra ne geri kalan köylülerin ne de şehir halkının yeni askeri efendilere direniş göstermemesinin sırrını daha iyi anlarız.

SONUÇ

Suriye, Mısır ve İran'ın on yıl gibi çok kısa bir zaman dilimi içerisinde fethedilmesi, konuyu araştıranların dikkatini çekmiş ve bu geniş toprakların süratle Müslümanların eline geçmesini sağlayan siyasi, askeri, ekonomik, kültürel birçok sebep ileri sürülmüştür. Kuşkusuz Müslümanların hâkimiyet sağlamalarından ileri sürülen sebeplerin her birinin katkısı olmuştur ve sonucu oluşturmada farklı ağırlıkları olsa da bu faktörleri kabul etmek durumdayız. Söz konusu edilen nedenler arasında en önemlilerinden birisi de Suriye ve Mısırdaki Bizansların,

⁴⁸ Arnold, Tarih, s. 81.

⁴⁹ Söylemez, Kufe, s. 173, dipnot, 658

İran'da ise Sâsânilerin halka karşı işledikleri dini zulüm ve baskılardır. Çünkü Bizans ve Sâsânilerde resmi mezhepleri sayılan Ortadoksluk ve Mazdeizm dışında kalan bütün farklı din ve mezhep sahipleri horlanmış, ezilmiş ve baskılara maruz bırakılmıştı. Yahudiler, Maniheiztler, Budistler gibi farklı din sahipleri kovuşturmalara uğrarken aynı dinin monofizit inanca sahip Yakubi, Nesturi gibi mezhepleri de sapkın sayılıp yapılanlardan yeterince paylarını almışlardı. Bu durumun müzminleşerek devam etmesi hak ve yöneticiler arasında zamanla kalın kin ve nefret duvarları örmüştü. Zaman zaman yöneticilere karşı başkaldırılar olmuyor değildi; ama çoğunlukla bu itirazlar kan ve kılıçla karşılık buluyordu. Kendi yöneticileriyle hiçbir şekilde problemlerini çözümlenmede ihtimali kalmayan bu insanların gönülleri ve zihinleri adeta fatihlerin hakimiyetini kabule hazır hale getiriliyordu. Tarihin yabancı olmadığı bu prensip bir kez de yedinci asrın ortalarındaki İslam fütuhâtı döneminde kendini gösterdi. Müslümanlar tarafından Yermuk ve Kadisiyye savaşlarının kazanılmasından sonra kendilerini eski efendilerinden yana güvene alan küskün ahali, şehir şehir, kasaba kasaba yeni fatihlerle anlaşmalar yapmak üzere sıraya girdiler. Bunu yapacak durumda olmayanlar en azından direniş göstermeyerek bu kervana katıldılar. Müslümanların farklı din ve inanç sahiplerine karşı takındıkları insani tutumun dalga dalga yayılıp insanlar tarafından duyulması, var olan kuşkuvarı silerken fetihlere yeni bir ivme kazandırdı.